

BAJÁNHÁZY ISTVÁN

Hadkötelezettség a római köztársaság korában

1. Bevezetés

A római polgárokat különböző közjogi kötelezettségek terhelték, amiket összefoglalva *munerának* nevezünk. Ezek lehetnek közjogi (*munera publica*) vagy magánjogi (*munera privata*) jellegűek ill. vagyoni (*munera patrimonii*)¹ vagy személyes (*munera personae* ill. *munera personalia*² vagy *corporalia*³) kötelezettségek.⁴ A személyes jellegű kötelezettségek csak férfiakat⁵ és közülük is csak a serdülteket terhelték⁶ és bár ezek ellátása általánosan kötelező volt, bizonyos esetekben az ezek alóli mentesség vagy felmentés lehetősége is ismert volt. Ezek a kedvezmények érinthettek egyes személyeket vagy személyek egy meghatározott csoportját. A források a mentességekre az *immunitas* ill. a *vacatio* kifejezéseket használják, amiket Ziegler kvázi szinonim fogalmaknak tart,⁷ Kübler azonban éles dogmatikai különbséget tesz közöttük, bár elismeri, hogy a forrásokban található szóhasználat nem mindig felel meg ennek következetesen. Szerinte az *immunitas* az abszolút mentességet jelenti, az tehát állandó ill. azt hivatalból is figyelembe kell venni, míg a *vacatio* a relatív mentesség, mivel az csak időleges és megszűnik az arra okot adó tény megszűntével, ill. arra a kedvezményezettnek hivatkoznia kell ahhoz, hogy figyelembe vegyék. A dogmatikai megkülönböztetést alátámasztja az a tény is, hogy a Digestában is külön fejezet foglalkozik a két intézménnyel.⁸ Állásponantom szerint is különbséget kell tennünk, a források alapján beszélhetünk automatikus (*ex lege*) mentességről (*immunitas*⁹) ill. kivételként adományozott felmentésről

¹ Hermogen. D. 50,4,1 pr. és D. 50,4,1,1; Ulp. D. 50,4,8.

² Hermogen. D. 50,4,1,2.

³ Ulp. D. 50,4,3,3.

⁴ Bár a trichotóm osztályozásokat kedvelő posztklasszikus jogtudomány ebből is egy hármas felosztást alakított ki. Vö. Arc. Char. D. 50,4,18 pr.: *Munerum civilium triplex divisio est: nem quaedam munera personalia sunt, quaedam patrimonium dicuntur, alia mixta.*

⁵ Vö. Ulp. D. 50,4,3,3: *Corporalia munera feminis ipse sexus denegat*; Ulp. D. 50,17,2 pr.: *Feminae ab omnibus officiis civilibus vel publicis remotae sunt (...).*

⁶ Ulp. D. 50,17,2,1: *Item impuberes omnibus officiis civilibus debet abstinere.*

⁷ Vö. ZIEGLER, s. v. *immunitas*, RE 9,1 (1914) 1134. p.

⁸ Az 50. könyvben az 5. *titulus* címe: *De vacatione et excusatione munerum*, míg a 6. *titulus*: *De iure immunitatis.*

⁹ Liv. 1,43.

(*vacatio*¹⁰). Ez a megkülönböztetés nemcsak dogmatikus szempont jelentős, de az a forrásokban is megjelenik.

A továbbiakban jelen vizsgálat körét – a területi okok miatt is – csak a közjogon belül, és ott is csak a személyes kötelezettségek körében végzem, és most csak a hadkötelezettséggel (*munus militiae*) és az az alóli mentességek (*immunitas*) ill. felmentések (*vacatio*) körével foglalkozom, és kizárólag a köztársaság idejét vizsgálom.

2. A hadkötelezettség általános szabályai és a sorozás

A római serdült férfi polgárok legfontosabb személyes jellegű kötelezettsége a közösség védelmében való részvétel, azaz a hadkötelezettség¹¹ teljesítése volt. Ez elsődleges fontosságú volt a korai időkben a fiatal római állam önvédelmi képességének fenntartásához, későbbiekben pedig a folytonos terjeszkedéshez. Egészen Marius hadseregreformjáig (Kr. e. 107) a római hadseregben, a *legi*okban szolgálók emberanyagát a meghatározott vagyonnal rendelkező polgárok adták, akik nem hivatásszerűen, hanem csak alkalmasszerűen és kezdetben ellenszolgáltatás nélkül teljesítették a katonai szolgálatot.¹² Ezt a megállapítást nem rontja le sem az, hogy motiválhatta őket a zsákmányból való részesedés reménye, sem az, hogy már igen korán, a Kr. e. 406. évben bevezették a zsoldfizetést, ami azonban ekkor még nem a katonák megélhetését biztosította, hanem az éves szolgálat miatti bevételekiesés pótlásaként szolgált.¹³ Később Marius azonban – részben kényszerből, mivel a második pun háború tönkretette az itáliai kisparaszti réteget – szakított ezzel a felfogással és elkezdte a hadsereg nincstelenekből való feltöltését,¹⁴ ami aztán idővel az önkéntes, zsoldért harcoló hivatásos hadsereg kialakulásához vezetett, ami fel is váltotta a sorozott hadsereget. Ezt megelőzően azonban a katonai szolgálat legalább annyira kötelezettség volt, mint jog, ezért a sorozásra mindig nagy figyelmet fordítottak. Kezdetben feltehetőleg eleve csak az számított a közösségbe tartozónak, aki annak megvédéséből is kivette a részét. Később ez a hozzáállás ugyan finomodott, de a gyökerekre utal a közjogi jogképesség és cselekvőképesség szoros kapcsolata a természetes személyeknél, ellentétben a magánjoggal, ahol a jog- és cselekvőké-

¹⁰ Liv. 8,20; 23,49; 24,18; 27,38; 29,15.

¹¹ Hermogen. D. 50,4,1,2: *Personalia civilia sunt munera defensio civitatis (...)*.

¹² Liv. 4,59,11: *ut ante mentionem ullam plebis tribunorumue decerneret senatus, ut stipendium miles de publico acciperet, cum ante id tempus de suo quisque functus eo munere esset*. – „A szenátus – a nép vagy a tribunusok bármiféle előzetes követelése nélkül – elhatározta, hogy a katonáknak a kincstár zsoldot fizet, mivel addig ki-ki a maga költségén katonáskodott.” Az eredeti liviusi forrásszövegeket a *Livius: Ab urbe condita*, The Loeb Classical Library, London, 1984. kiadványból idézem, ezek magyar fordítását pedig a *Livius: A római nép története a város alapításától*, Budapest, 1982. (ford.: Kiss Ferencné I–IV. könyvek és Muraközy Gyula) kiadvány alapján adtam meg azzal, hogy ez a fordítás jogi szempontból sokszor sajnos nem kellően pontos.

¹³ Liv. 4,59, ill. 5,2. Ezt a Veii elleni évekre elhúzódó háború indokolta és azért vezették be, hogy a város ostromát folyamatossá tudják tenni. Korábban ugyanis csak tavasztól-őszig folytak a hadjáratok. Lübtow ebből eredezteti, hogy a diktátor hivatali idejét 6 hónapra korlátozták; vö. LÜBTOW, ULRICH VON: *Die römische Diktatur*, Berlin, 1989. 375. p.; Liv. 9,34; 23,22; Cic. de leg. 3,3,8. A téli szünet azonban lehetővé tette, hogy az ostromlottak a város kézségeit feltöltseik, így a város bevétele éveken át húzódott.

¹⁴ Gell. NA 16,10,16.

pesség egymástól függetlenül létező kategóriák voltak. Az összefonódás miatt a teljes közjogi jogképességet a római polgár csak két lépcsőben érthette el.

Az első lépcső a serdülség elérése volt, amely egyet jelentett a katonai szolgálatra való – legalábbis elvi – alkalmassággal, vagyis a fegyverforgatáshoz szükséges testi fejlettség elérésével. A korai időkben erre nem volt egzakt életkori határ megszabva, a fiatalokat a testi fejlettségük alapján egyedileg ítélték meg és állapították meg a felnőttkor elérését. Érdekes azonban, hogy ugyan a serdülség ideje később a magánjogban a 14. betöltött életévben került meghatározásra – bár a klasszikus korban egyben sem volt egységes a két jogi iskola véleménye, de a jusztiniánuszi jog később a 14. életévet fogadta el –, a serdülség elérése azonban még nem jelentette azt, hogy ettől kezdve a tényleges katonai szolgálatra be is sorozták volna az adott személyt. Az antik források alapján ugyanis a sorozás általában csak a 17. életév betöltése után kezdődött meg és csak kivételesen, veszélyhelyzet idején mentek e korhatár alá.¹⁵ Ez a szabály is szokásjogi úton alakult ki és az csak a Gracchusok idején nyert törvényi szabályozást.¹⁶ A sorozás során idővel további különbség is kialakult az életkor alapján, és a tényleges sorozást már csak a fiatalok (a 17-46 év közöttiek: *iuniores*) csoportjából végezték, míg és az idősebbek (a 46 év felettiek: *seniores*)¹⁷ csoportja egyfajta tartalék szerepét képezte veszélyhelyzet esetére.¹⁸ Ez utóbbiaknál felső életkori határt nehéz megadni, mivel az az érintett polgár egészségi állapotától nagymértékben függött.¹⁹ A kettéosztottság azonban egyértelmű és az a polgári életben is megtalálható volt, a centuriális népgyűlés osztályainál és az a szavazás során is érvényesült.²⁰ A serdülség elérése tehát rögtön biztosított az ún. *aktív választójogot*, vagyis a polgár részt vehetett a népgyűléseken és szavazhatott is.

¹⁵ Liv. 22,57,9: *iuniores ab [sic!] annis septendecim et quosdam praetextatos scribunt*. – „Besorozták a tizenhét évnél idősebb [sic!] ifjakat, sőt nem egy olyat is, aki még szegélyes tógát viselt.” Az itt szereplő „idősebb” azonban csak elírás lehet a forrásban, mivel nem az volt a kivételes, hogy a 17. év felettieket, hanem, ha a fiatalabbakat sorozták be, mint azt más források is megerősítik: Liv. 25,5,7: *si qui roboris satis ad ferenda arma habere viderentur, etiamsi nondum militari aetate essent, milites facerent*. – „S azt, akit elég erősnek találnak arra, hogy elbírja a fegyvert, még ha nincs is katonaköteles korban sorozzák be a hadseregbe.” Továbbá Liv. 25,5,8: *qui minores septem decem annis sacramento dixissent, iis perinde stipendia procederent ac si septem decem annorum aut maiores milites facti essent*. – „(...) hogy azoknak a tizenhét évesen aluliaknak, akik letették a szolgálati esküt, éppúgy be kell számítani a szolgálati éveiket, mintha tizenhét éves korukba vagy később lettek volna katonák.” Liv. 27,11,15: *atque ex iis qui principio eius belli septendecim annos nati fuerant neque militaverant omnes aerarios fecerunt*. – „És közülük azokat, akik a háború kezdetén már elmúltak tizenhét évesek, de azóta se voltak katonák, egytől egyik az aerariusokhoz osztották be.”

¹⁶ *Lex Sempronia militaris*, Kr. e. 123, ROTONDI, GIOVANNI: *Leges publicae populi Romani*, Hildesheim – Zürich – New York, 1990. 308. p.

¹⁷ Cic. rep. 2,22 (39); Gell. NA 10,28,1.

¹⁸ Liv. 1,43,2: *seniores ad urbis custodiam ut praesto essent, iuvenes ut foris bella gererent*. – „Az időseknek az a feladata, hogy készen álljanak a város védelmére, a fiataloké, hogy külföldi háborút viseljenek.”

¹⁹ A források szerint a *munera personalia* abszolút felső határa a betöltött 70. (Ulp. D. 50,4,3,6) ill. 60. (Ulp. D. 50,5,2 pr.) életév volt, de mivel a katonai szolgálat jelentős fizikai erőt is megkövetelt, így a felső életkori határt az egészségi állapot is befolyásolta, ezért egzakt életkori határnak itt nincs nagy jelentősége. A katonai szolgálat teljesítésére a 46. életév felett egyébként is csak igen ritkán, csak vészhelyzetben került sor.

²⁰ Liv. 24,7,12: *eo die cum sors praerogativae Aniensi iuniorum exisset*. – „E napon az előválasztás joga az Aniensi tribus ifjakból álló centuriájára esett”; Liv. 26,22,2: *praerogativa Voturia iuniorum* – „Az előválasztáson a Voturia tribus ifjai.”; Liv. 27,6,3: *Galeria iuniorum, quae sorte praerogativa erat*. – „Ugyanis a Galeria centuria ifjai, akik a sorshúzás alapján elsőnek szavaztak.”

A második lépcső a közjogi jogképesség megszerzéséhez a *passzív választójog*, tehát a tisztségekre való választhatóság elérése volt. Ezt a polgárok viszont csak az aktív hadköteles idő letöltése után érték el. Ez elvileg tíz év volt, ami azonban nem jelentett egyfolytában a katonai szolgálatban letöltött időt, mivel minden évben csak a szükséghez képest végezték el a sorozást és a fegyverforgatásra alkalmas népességnek mindig csak egy része került egy-egy hadjáratához besorozásra. Ezen tíz év alatt tehát legalább a sorozásokon kellett megjelenni ahhoz, hogy a polgár a hadkötelezettségének eleget tegyen.²¹ A tisztségekre való választhatóság ennek a leteltétől nyílt meg, ami tehát elméletileg leghamarabb a 24. életév betöltése után, de a gyakorlatban inkább a 27. életév betöltésével következett be, a fent tárgyaltak miatt egzakt határt itt sem lehet megállapítani.

A sorozás központi jelentőségű volt a rómaiak életében és általában több napig is eltartott,²² fő feladata az egyén szempontjából a hadviselésre való alkalmasság megállapítása, a közösség szempontjából pedig az arra alkalmasak közül az adott hadjáratához meghatározott szükséges létszám biztosítása volt, amit a korai időkben egyszerű kiválasztással, a későbbiekben pedig a kiválasztottak összeírásával végeztek el. Ugyanis nem mindenki vett részt minden hadjáratban, hanem annak terheit elosztották az egyes családok között. Tehát, ha egy család adott egy katonát az egyik hadjáratra és volt még elegendő potenciális alkalmas jelölt más családoknál, akkor a soron következő hadjáratra már nem onnan, hanem egy másik családból választottak ki egy főt. Sőt az is előfordult, hogy nem az egész népből, hanem csak az előzetesen sorsolással kijelölt tribusokból soroztak.²³ A sorozás pedig úgy történt, hogy a magisztrátus a cenzori listákból felolvastatta az adott polgár nevét, akinek erre jelentkeznie kellett nála, majd ez után került sor az alkalmasság megállapítására és ha a jelölt alkalmas volt, akkor közölték vele hogy hol és mikor kell megjelennie a szolgálat ellátására.

A sorozásokon való megjelenést szigorú büntetőjogi eszközökkel is biztosították, aki indokolatlanul távol maradt, vagy nem jelentkezett az a kezdeti időkben hazaárulást (*perduellio*) követett el és ezért főbenjáró büntetést szenvedett el.²⁴ Livius M. Curius Dentatus konzult említi Kr. e. 275-ben, aki a Pürrhosz elleni háborúban elsőként alkalmazta azt a büntetést, hogy aki nem jelentkezett a sorozáson, annak vagyonát elkoboztatta.²⁵ A vagyonekobzás a száműzetéshez, mint főbüntetéshez kapcsolódott, így ez esetben száműzetésre is sor kellett, hogy kerüljön, tehát az érintett elveszítette polgárjogát (*capitis deminutio media*), ami megfelel a főbenjáró bűncselekmények elkövetőivel szemben alkalmazott joghátránynak és arra a logikára épült, hogy aki elárulta hazáját, az nem tekinthető polgárnak többé. Ugyanakkor szinte biztosra vehetjük, hogy ez a szabály már kezdetektől fogva is így működött, de valószínű, hogy a Pürrhosz elleni háború előtt (amely kezdetben vereséggel kezdődött a rómaiak számára) annak alkalmazására sokáig nem kerülhetett sor tömegesen, ill. a korai időkben még nem voltak nagy vagyó-

²¹ Liv. 27,11.

²² Liv. 43,15,1 például tizenegy napig.

²³ Liv. 4,46.

²⁴ ZLINSZKY JÁNOS: *Római büntetőjog*, Budapest, 1991. 115. p.; MOMMSEN, THEODOR: *Römisches Strafrecht*, Graz, 1955. 43–44. pp., 561. p.; vö. Ulp. D. 48,4,1,1.

²⁵ Liv. per. 14.: *Curius Dentatus cos. cum dilectum haberet, eius qui citatus non responderat bona primus vendidit.* – „Curius Dentatus sorozást tartva, elsőként vezeti be azt a szokást, hogy annak vagyonát, aki a felhívásra nem jelentkezik, elkobozzák.”

nok sem,²⁶ ezért tűnhetett a már létező szabály felelevenítése, ill. következetes vagy tömeges alkalmazása a történetíró számára újításnak és említésre méltónak. Később ez a tényállás a *crimen laesae maiestatis*²⁷ körébe került, ugyanakkor a zsoldoshadsereg megjelenésével el is veszítette jelentőségét, ezért a későbbi jogi források ezzel a kérdéssel alig foglalkoznak.²⁸

A sorozással kapcsolatban érdekes tény, hogy a korai időkben a *plebeiusok* legfontosabb nyomásgyakorló eszköze éppen a sorozások megakadályozása volt. A tiltakozási jog (*ius intercedendi*) működésének megértéséhez tehát nem elsősorban egy-két nagy horderejű politikai döntés megakadályozására kell gondolnunk (például a törvényhozás során), hanem sok kis, egyszerű döntés meggátlására. Livius szerint a néptribunusok legerősebb joga a kezdeti időkben a sorozás megakadályozása volt.²⁹ Ilyenkor a néptribunusok mindenhová követték az impériummal rendelkező magisztrátust³⁰ és amikor az sorozásba kezdett, akkor minden egyes konkrét döntése ellen *intercessio*val éltek.³¹ Ha mégis sikerült egyes polgárokat besoroznia, akkor még nyitva állt a lehetőség a katonai eskü letételének megakadályozására is.³² Livius szerint ugyanis az eskü különböztette meg a hadsereget a rablóvállalkozástól,³³ bár ennek némileg ellentmond, hogy szerinte csak sokkal később, a második pun háború nagy vesztes csatái miatt alakult át az addig önként tett eskü szabályos katonai esküvé.³⁴ Nyilvánvaló azonban, hogy katona nélkül nem volt hadsereg, hadsereg nélkül pedig a konzulok nem tudtak háborút kezdeni. Ez arra kényszerítette őket, hogy ha a támadó háborúra készültek, akkor vegyék figyelembe a néptribunusok kívánságait. Védekező háború esetén ez a magatartás viszont az állam létét is veszélybe sodorhatta és bár ilyenkor a vészhelyzet miatt a konzul a tiltakozást figyelmen kívül is hagyhatta, de a néptribunusoknak sem állt érdekében az állam elpusztítása, ami általában mindkét felet kompromisszumos megoldásokhoz vezette.³⁵ Ennek hiányában sor kerülhetett a korai időkben diktátor kinevezésére is, mivel az ő intézkedé-

²⁶ Az első igazán fényes diadalmenetet is csak nem sokkal korábban, Kr. e. 293-ban a samnisz háború lezárásakor tartották. Vö. Liv. 10,46.

²⁷ Ulp. D. 48,4,1: *Maiestatis autem crimen illud est, quod adversus populum Romanum vel adversus securitatem eius committitur.*

²⁸ MOMMSEN 1955, 561. p.

²⁹ Liv. 3,69,2: *detractionem militiae telum acerrimum adversus patres habere solita erat.* – „A katonai szolgálat megtagadása a legélesebb fegyver az atyákkal szemben.” L. még: Liv. 2,43; 2,44; 3,11; 3,25; 3,30; 3,69; 4,30; 4,53; 4,55; 6,31.

³⁰ Liv. 4,55,3: *Duo singuli singulos sibi consules adservandos adsidua opera desumunt.* – „Közülük kettő azt a feladatot vállalta magára, hogy állandóan szemmel tart egy-egy konzult.”

³¹ Liv. 3,11,1–2: *Citati pauci velut rei experiundae causa, et statim vis coorta. Quemcumque lictor iussu consulis prendisset, tribunus mitti iubebat; neque suum cuique ius modum faciebat sed virium spes, et manu obtinendum erat quod intenderes.* – „S mikor kísérletképpen felolvassák egy-két ember nevét, megkezdődik az erőszakoskodás. Akit a consul parancsára a lictor megragad, azt a tribunus szavára le kell engednie.”

³² Liv. 4,53,2: *cum impediret auxilioque tribuni nemo invitus sacramento diceret.* – „(...) beavatkozási jogánál fogva megakadályozta, hogy bárki is esküt tegyen.”

³³ Liv. 8,34.

³⁴ Liv. 22,38,5: *Id ex voluntario inter ipsos foedere ad tribunos ac legitimam iuris iurandi adactionem translatum.* – „A katonáknak ezt az egymás közötti, önkéntes megállapodását változtatták most át a tribunusok előtt leteendő szabályos ünnepélyes esküvé.”

³⁵ Liv. 3,30; 4,17; 6,32.

seivel szemben a korai időkben még nem volt lehetséges az *intercessio*, így ő a sorozást mindig meg tudta tartani.³⁶

A sorozás feladata tehát az egyén hadviselésre való alkalmasságának megállapítása ill. az adott hadjáratához szükséges létszám biztosítása volt azzal, hogy az esetleg mégsem jelentkezők miatt mindig több főt soroztak a tervezettnél (ők voltak a fel nem fegyverezett helyettesek, az ún. *accensi velati*³⁷). A sorozás ugyanis általában nem jelentette a katonai szolgálat azonnali megkezdését, mivel a besorozottaknak egy későbbi megadott időben és helyen kellett megjelenniük. Ez alól mentesültek azok, akik súlyos betegségük miatt nem voltak alkalmasak a szolgálat ellátására, ill. kegyeleti okból azok is, akik gyászoltak, feltéve, ha azt nem azért halasztották a kitűzött napra, hogy a bevonulást elkerüljék. Továbbá azok is, akiket különböző vallási szertartások elvégzése akadályozott meg a megjelenésben; mindegyik esetben azzal a kikötéssel, hogy az akadály megszűnése utáni napon jelentkezniük kell.³⁸ Mivel ezek csak időlegesen akadályozták meg a hadviselésre való alkalmasságot és ezen okok viszonylag rövid idő alatt megszűntek, ezért ezek nem jelentettek igazából mentességet.

A hadkötelezettség azonban nemcsak kötelezettség, de jog is volt egyben és a hódító hadjáratokban az egyes katonák is érdekeltek voltak, mivel így esélyük nyílt a zsákmányból való részesedésre, ezáltal vagyonuk gyarapodására is, sőt akár az adósságcspadából való kikerülésre is.³⁹ Az ókorban ugyanis a gazdasági problémák nem kizárólagos, de egyik fő megoldása a zsákmányszerző háborúk folytatása volt.⁴⁰ A római történelem a köztársaság idején a folyamatos és általában hódító, zsákmányszerző háborúk története volt, ebben az időben a római állam szinte minden évben háborúzott.⁴¹ Már Jhering is megállapította, az állami tulajdon megszerzésének legfontosabb módja a hadizsákmány ejtése volt,⁴² sokáig pedig ez volt a római állam legfőbb bevételi forrása is.⁴³ A hadjárat során ugyan sor kerülhetett szabad zsákmányolásra is, de ennek engedélyezése mindig kivételes volt. Egyebekben pedig a katonáknak a sorozás során esküt kellett arra is tenniük, hogy egy meghatározott csekély értékhatáron felül minden általuk ejtett zsákmányt beszolgáltatnak a hadvezérnek.⁴⁴ Livius szerint ez a „szent eskü”

³⁶ Liv. 2,32; 3,27.

³⁷ Cic. rep. 2,22(40)

³⁸ Gell. NA 16,4,4.

³⁹ Liv. 2,24–25.

⁴⁰ FINLEY, MOSES I.: *The Ancient Economy*, London, 1973. 175. p., LÜBTOW, ULRICH VON: *Studien zum altrömischen Kaufrecht*, in: *Gesammelte Schriften, Abteilung I: Römisches Recht* (1), Reinfeldten (*et al.*), 1989. 32–61. pp., 33.p.: „Menschenjagd und Kriegaub bilden die ältesten Eigentumsverwerbsarten.”

⁴¹ HARRIS, WILLIAM V.: *War and Imperialism in Republican Rome 327–70 B.C.*, Oxford, 1985. 9. p. „The Roman state made war every year, except in the most abnormal circumstances.”

⁴² JHERING, RUDOLF VON: *Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung*, Teil I., Leipzig, 1866. 111. p.: „Der Hauptfall der gewaltsamen Aneignung war die kriegerische Erbeutung.”

⁴³ MALMENDIER, ULRICHE: *Societas Publicanorum. Staatliche Wirtschaftsaktivitäten in den Händen privater Unternehmer*, Köln, 2002. 38. p.

⁴⁴ Gell. NA 16,4,2: *in exercitu, decemque milia passuum prope, futurum non faciens dolo malo solus neque cum pluribus pluris nummum argentei in dies singulos.* – „(...) seregében s tízezer lépésnyi kerületben nem fogsz szándékosan lopni, sem magad, sem többekkel egy-egy nap egy ezüst pénz értékénél többet.” (Barcza József és Soós József fordítása)

különböztette meg a hadsereget a rablóvállalkozástól.⁴⁵ A hadizsákmány további sorsáról a hadvezér rendelkezett,⁴⁶ ami lehetett a katonák közötti szétosztás is,⁴⁷ de arra nem mindig került sor: volt amikor a kincstár helyzete nem engedte azt meg⁴⁸ és volt amikor a katonákat a hadvezér találta arra érdemtelennek, ezért a sereg egésze⁴⁹ vagy egy része⁵⁰ nem kapott abból. Mindezek miatt a korai időkben az egyéni felmentésre nem lehetett tömeges az igény, annak alkalmazására nem is találunk példát, holott az egyéni bátorságot kezdetektől fogva jutalmazták.⁵¹

A másik oldalról viszont a katonai szolgálat kétségtelenül életveszélyes foglalatosság volt, ezért a hadkötelezettség alóli felmentés – különösen a jómódú polgárok körében és fokozottan a sok vereséggel járó hadjáratok idején – már komoly egyéni kedvezménynek tekinthető. Ez egy viszonylag egyszerű és olcsó módszer volt a polgárok jutalmazására, viszont ahhoz kellő indokra volt szükség, ami csak közérdekben végzett kiemelkedő tevékenység lehetett. De még ilyen esetekben is a felmentés csak az állam érdekével összhangban működhetett, így a magisztrátus, mint minden közjogi döntését, a polgár besorozását is elrendelhetette a felmentés lététől függetlenül is, tehát adott esetben a felmentési okokat figyelmen kívül is hagyhatta,⁵² ill. a felmentések jogosságának vizsgálatát későbbre halaszthatta.⁵³

Az előbbire példa a Kr. e. 329. év, amikor a kelták (gallok) elleni hadjáratra Mamercinus konzul mindenkit,⁵⁴ még a fegyveres katonai szolgálat alól általában felmentett mestereket és kézműveseket is besorozott.⁵⁵ Róma Kr. e. 390-ben történt elfoglalása után a kelta támadásokat a római állam vezetése az állam biztonsága szempontjából mindig központi jelentőségűnek tekintette, ami automatikusan minden kedvezmény és mentesség felfüggesztését jelentette. Még a papi testületek tagjai is csak azzal a kitélletel kapták meg a katonai szolgálat alóli jogszabály biztosította mentességet, hogy ilyen kelta támadás (ún. *tumultus gallicus*) idejére azok felfüggesztésre kerülnek.⁵⁶

A vizsgálat elhalasztására a legszembetűnőbb példát Livius a Kr. e. 446. év eseményeivel kapcsolatban hoz: ekkor a belső viszályok miatt már két éve sikeresen szabotálták el a népröbölösök a sorozást,⁵⁷ ami miatt a külső ellenségek felbátorodtak és egyszerre kétfrontos háborúval kellett a római állam vezetésének számolnia. Ebben a vész-

⁴⁵ Liv. 8,34,10: *latrocinii modo caeca et fortuita pro sollemnii et sacrata militia sit.* – „(...) a katonáskodás a hagyományos és szent esküvel megerősített szolgálatból a vakszerencsének kiszolgáltatott alkalmi rablóvállalkozássá fajul.”

⁴⁶ SHATZMAN, ISRAEL: *The Roman General's Authority over Booty*, Historia (21) 1972, 177–205. pp.

⁴⁷ Liv. 2,60,3; 3,29,1–2; 5,16,7; 6,2,12; 7,16,3; 7,24,9; 7,37,1; 8,29,14; 9,31,5; 9,42,5; 10,17,9; 10,19,22; 10,20,16; 10,45,14; 24,39,7; 27,1,2; 30,7,2; 31,27,4; 40,16,9; 41,11,8; 42,56,10.

⁴⁸ Liv. 3,31,4.

⁴⁹ Liv. 2,42,2; 4,53,10.

⁵⁰ Liv. 3,29,1.

⁵¹ Liv. 2,10.

⁵² Liv. 8,20.

⁵³ Liv. 3,69.

⁵⁴ Liv. 8,20: *Mamercinus, cui Gallicum bellum evenerat, scribere exercitum sine ulla vacationis venia.* – „(...) s Mamercinus akinek a gallus háború jutott, senkit sem mentesítve a szolgálat alól, tartson sorozást.”

⁵⁵ Liv. 8,20.

⁵⁶ *Lex de vacatione militiae*, Kr. e. 390 után, ROTONDI 1990, 215. p.; vö. Plut. Marcellus 3.3.; Plut. Camillus 41,6.

⁵⁷ Liv. 3,66.

helyzetben a konzulok rövidre zárták a kérdést és kijelentették, hogy a felmentéseket nem a sorozáskor, hanem majd csak a háború után vizsgálják meg és akinek indokát nem találják megfelelőnek, azokat katonaszökevényként⁵⁸ fogják kezelni.⁵⁹ Ez zseniális megoldás volt: elvileg nem hagyták figyelmen kívül a felmentéseket, mivel nyilvánvalóan voltak a katonai szolgálatra egyértelműen alkalmatlanok (pl. testi fogyatékosok) is. Viszont azért, hogy az indokokat nem előzetesen vizsgálták meg, ezzel a kétes, nem egyértelmű okokra hivatkozókat kényszerhelyzetbe hozták: vagy jelentkeznek a sorozáson és akkor lemondanak a mentességi okról, mivel utólag már okafogyottá vált az arra való hivatkozásuk, vagy kitartanak álláspontjuk mellett. Ez esetben viszont, ha az utólagos vizsgálatkor mégsem fogadják el az indokukat, akkor már nem lesz lehetőségük a szolgálatot letölteni, tehát 'dupla vagy semmi' helyzetbe kerülnek, ami a főbenjáró büntetés árnyékában koránt sem jelentett egyszerű helyzetet. Nem csoda, hogy ezek után szinte mindenki jelentkezett katonai szolgálatra, még ha az író túloz is, amikor arról ír, hogy mindenki megjelent, mivel azért nyilván voltak elenyésző számban egyértelműen alkalmatlanok is.

A második pun háború idején a hirtelen elszenvedett vereségek miatti zűrzavarban sokáig nem fordítottak kellő figyelmet a sorozásra. Azonban Kr. e. 214-re a korábbi veszteségek miatti katonahiány rákényszerítette a cenzorokat, hogy négy évre visszamenőleg ellenőrizték azokat, akik kihúzták magukat a katonai szolgálat alól úgy, hogy nem hivatkoztak megfelelő felmentési okra vagy betegségre.⁶⁰ Mintegy kétezer főt találtak így alkalmasnak és őket egyrésztől büntetésből átsorolták a legalacsonyabb osztályba, az ún. *aerarius*ok közé, másrésztől viszont – bár ezen osztály tagjai elvileg mentesek voltak a katonai szolgálat alól – a vészhelyzet miatt mégis besorozták őket és a *cannaei* sereg maradványával a szicíliai hadszíntérre „száműzték”, ahol szintén büntetésből nem meghatározott ideig, hanem az itáliai háború végéig kellett szolgálniuk. Ez a hadszíntér ugyanis ekkorra a megbízhatatlan csapatok részére egyfajta büntetésként kijelölt szolgálati területként szolgált, mivel itt jelentős harcok nem dúltak, ezért az ott harcolóknak még a megadásra se volt esélyük, a hazaszökésre pedig a tenger és a távolság miatt szintén nem gondolhattak, így kénytelenek voltak szolgálni. Ezzel biztosította a római vezetés, az ebben a háborúban kevésbé érintett, de egyébként Afrika partjaihoz közeli és ezért stratégiai fontosságú területen a szükséges csapatlétszámot, anélkül hogy más fontosabb hadszíntérrel megbízható erőket kellett volna ezért elvonniuk.

⁵⁸ A katonaszökevényt (*desertor*) lényegében hazaárulónak (*perduellis*) tekintették és főbenjáró büntetéssel sújtották, l. MOMMSEN 1955, 561. p.; Marcianus D. 48,4,3; Ulp. D. 48,4,2.

⁵⁹ Liv. 3,69,6–7: *Cum in contione pronuntiassent tempus non esse causas cognoscendi, omnes iuniores postero die prima luce in campo Martio adessent; cognoscendis causis eorum qui nomina non dedissent bello perfecto se daturus tempus; pro desertore futurum, cuius non probassent causam; — omnis iuventus adfuit postero die.* — „A konzulok ott a gyűlésen kihirdették, hogy nincs most idő a felmentésekről tárgyalni: valamennyi ifjú korosztálybeli gyülekezék másnap virradatkor a Mars-mezőn: akik nem jelentkeznek, azoknak a fölmentési ügyeit majd előveszik, ha vége a háborúnak: akiknek nem fogadják el az indokait, azokat katonaszökevénynek fogják nyilvánítani: másnap az egész ifjúság megjelent.”

⁶⁰ Liv. 24,18: *nomina omnium ex iuniorum tabulis excerpserunt qui quadriennio non militassent, quibus neque vacatio iusta militiae neque morbus causa fuisset.* — „A jegyzékekből összeszedték valamennyi ifjú nevét, aki négy év óta nem teljesített katonai szolgálatot, és nem hivatkozhatott szabályos felmentésre, sem betegségre.”

3. Általános mentesség (*immunitas militiae*)

A korabeli haditechnika alkalmazásához megfelelő fizikai erő volt szükséges, ezért a hadműveltség eleve csak az ilyen fizikai képességekkel rendelkezőkre terjedt ki. Ennek alsó határaként a serdültség, ill. a betöltött 17. életév elérése került meghatározásra. Serdületleneket egyáltalán nem, a 17. év alatti serdülteket pedig csak kivételesen, vészhelyzetben soroztak be.⁶¹ Felső határ kezdetben nem volt, de gyakorlati tapasztalatból kialakult, hogy a 46. életév betöltése után már csak kivételesen, védekező háború esetén soroztak, az ide tartozó polgárok közül pedig a betegség, a fizikai állapot alapján nyilván csak az alkalmasakat vették figyelembe. Tehát az öregség miatti fizikai hanyatlással járó állapotot is, mint alkalmatlansági okot, ide sorolhatjuk.⁶²

Ezen túl már a Servius Tullius-féle hadseregreform *ex lege* mentesítette vagyoni okból a legszegényebb vagyoni osztályba tartozókat (*aerarii*),⁶³ mivel azok nem tudták volna a hadjáratához szükséges felszerelést biztosítani. Kivételesen azonban büntetésből az is előfordulhatott, hogy egyes személyeket ebbe az osztályba soroltak, de mégis katonai szolgálat ellátására kötelezték őket a cenzorok, mint az történt a *cannaei* vereség után a csatából elmenekülőkkel.⁶⁴ Mentések voltak továbbá a fegyveres szolgálat alól a kézművesek,⁶⁵ mivel az ő feladatuk volt a hadieszközök kezelése ill. a felszerelés javítása, így ők ezzel teljesítették katonai szolgálatukat. Vészhelyzetben azonban az ő mentességük is felfüggesztésre kerülhetett és fegyveres szolgálatra ők is igénybe vehetők voltak.⁶⁶

Külön jogszabályi rendelkezés nélkül is mentések voltak alkalmatlanság miatt a testi fogyatékosok, ill. a szellemi fogyatékosok súlyosabb esteivel élők is, mivel ők nyilvánvalóan nem tudták a katonától megkövetelt feladatokat ellátni, akár fizikai képességeik hiánya, akár a rend, fegyelem betartását kizáró mentális képességeik hiánya miatt. Ezt a sorozás során nyilvánvalóan szemrevételezéssel, vagy mint köztudomású tény, külön bizonyítás nélkül állapították meg.

Ideiglenes felmentést kaptak hivatali idejükre szokásjogi úton az állam mindenkori hivatalban lévő tisztségviselői és azok segédszemélyzete (*apparitores*)⁶⁷, ill. jogszabály alapján mentesültek a papi testületek tagjai is.⁶⁸ Az előbbieket nyilván csak rövid időre (tipikusan egy-egy évre) és ez csak a sorozás alóli mentességüket jelentette, mivel az adott hivatallal együtt járhatott a hadjárat vezetése vagy az abban való részvétel, ami

⁶¹ Liv. 25,5,7: *si qui roboris satis ad ferenda arma habere viderentur, etiamsi nondum militari aetate essent, milites facerent.* – „(...) s azt, akit elég erősnek találnak arra, hogy elbíri a fegyvert, még ha nincs is katonaköteles korban sorozzák be a hadseregbe.”

⁶² Liv. 5,18,4: *Vires corporis adfectae, sensus oculorum atque aurium hebetes, memoria labat, vigor animi obtunsus.* – „Testi erőm elhagyott, látásom, hallásom meggyengült, emlékezetem kihagy, szellemi frissességem elernyed.”

⁶³ Liv. 1,43,8: *inde una centuria facta est, immunis militia.* – „Ezekből egy centuriát alakítottak és fölmentették őket a katonai szolgálat alól.) Eredetileg a 11000 as vagyon alattiak tartoztak ide.”

⁶⁴ Liv. 24,18.

⁶⁵ Liv. 1,43.

⁶⁶ Liv. 8,20.

⁶⁷ MOMMSEN, THEODOR: *Römisches Staatsrecht I.*, Leipzig, 1887. 322. p.

⁶⁸ *Lex de vacatione militiae*, Kr. e. 390 után, ROTONDI 1990, 215. p., vö. Plut. Marcellus 3,3; Plut. Camillus 41,6.

alól nyilván nem mentesülhettek. A papi testület tagjainál a mentesség viszont huzamosabb időre terjedt ki, az akár életük végéig is tarthatott. Érdekes viszont, hogy a papi testületek tagjait nemcsak a hadkötelezettség alóli mentesség illette meg, de az adófizetés alóli mentesség is.⁶⁹ Tudjuk azonban, hogy ez utóbbi alól válságos helyzetekben szintén kivételt tehettek, mivel az állam fennmaradása mindennél fontosabb érdeknek minősült. Erre szintén a második pun háború idejéről találunk forrásanyagot, amikor az elszenvedett vereségek és háborús pusztítások miatt a római állam anyagi teherbírása határán egyensúlyozott, ezért az adómentességek is felfüggesztésre kerültek. Ez nyilván sértette a mentességüket elvesztők anyagi érdekét, ezért vita alakult ki az állami követelések beszedéséért felelős *quaestorok* és az *augurok* ill. a *pontifexek* között Kr. e. 196-ban. A *quaestorok* ugyanis ekkor észlelték, hogy a háború idején a papi testület tagjai nem fizették be a hadiadót, amit követelni is kezdtek rajtuk.⁷⁰ Ők viszont mentesnek tartották magukat az alól, ezért a néptribunusokhoz fordultak védelemért, bár végül nem jártak sikerrel, ezért behajtották rajtuk az elmaradt adót. A vita minden bizonnyal a Kr. e. 390 után elfogadott és az irodalomban *lex de vacatione militiae* néven ismert törvény rendelkezéseinek alkalmazása körül robbant ki.⁷¹ Amennyire az erről fennmaradt kevés forrásból megállapítható, a papi testületek tagjait megillette nemcsak a katonai szolgálat alóli mentesség, de az adómentesség is. A törvény viszont kivételt tett az ún. *tumultus gallicus*⁷² esetére. Vitára adhatott azonban itt egyrészt okot az, hogy Hannibál támadása ilyen oknak minősül-e ill. ha igen, akkor az is, hogy a katonai szolgálat alóli mentesség felfüggesztése egyben az adómentesség felfüggesztését is jelenti-e. Mivel a forrásunk nem megy a részletekbe, ezért a jog logikája alapján csak azt állapíthatjuk meg, hogy a törvény helyes értelmezése minden olyan esetre vonatkozott, amikor idegen haderő tartózkodott Itália területén, mivel az az állam létét egyértelműen veszélyeztette. Más, későbbi források (pl. a kolóniákat alapító jogszabályok) már nem is gall betörésről, hanem általánosságban az ellenség Itáliában tartózkodását említik, mint a mentességeket kizáró okokat.⁷³ Hannibál seregében egyébként segéderőként jelentős számú, a Pó síkságon toborzott és különböző kelta törzsekbe tartozó katonák is harcoltak,⁷⁴ így tulajdonképpen a „*tumultus gallicus*” feltétel formálisan is teljesült. A másik a kérdés pedig, hogy a személyes szolgálat alóli mentesség a vagyoni teherviselés alól is felmentést jelentett-e, úgy oldható fel, hogy általában a személyes szolgálatokat tekintette a római jog terhesebbnek,⁷⁵ ezért ha azokra felfüggesztésre került a mentesség, akkor nyilván az enyhébb kötelezettségre is. Álláspontom szerint a katonai helyzet súlyosságából és a

⁶⁹ Dion. 4,62,5; MUTH, ROBERT: *Einführung in die griechische und römische Religion*, Darmstadt, 1998. 291. p.

⁷⁰ Liv. 33,42,4: *Quaestores ab auguribus pontificibusque quod stipendium per bellum non contulissent petebant. Ab sacerdotibus tribuni plebis nequiquam appellati, omniumque annorum per quos non dederant exactum est.* – „Ezért a quaestorok követelték a jós- és főpapoktól az adót, amelynek befizetését a háború folyamán elmulasztották. S hiába fordultak az áldozópapok a néptribunusokhoz, behajtották rajtuk az adót, valamennyi év után, amelyben nem fizettek.”

⁷¹ *Lex de vacatione militiae*, Kr. e. 390 után, ROTONDI 1990, 215. p.

⁷² Plut. Marcellus 3,3; Plut. Camillus 41,6.

⁷³ Liv. 27,38; 29,15 ezekről bővebben a későbbiekben.

⁷⁴ Liv. 21,38; 21,48.

⁷⁵ Például a nők (vö. Ulp. D. 50,4,3,3) és serdületlenek (Ulp. D. 50,17,2,1) a *munera personalia* alól felmentettek voltak, de a *munera patrimonii* alól nem!

forrás szerinti csekély ellenállásból is az következik, hogy ezen mentességeknek már jóval korábban, a háború kezdetén az első vereségek után felfüggesztésre kellett (volna) kerülniük. Sajnos a forráshely nem tudósít sem arról, hogy ez előtt korábban miért nem követelték rajtuk ezen összegeket, ill. arról sem, hogy hány évre visszamenően és milyen összegben és hogyan érvényesítették most velük szemben ezt az igényt. Nem tudjuk meg azt sem, hogy a néptribunusok miért nem nyújtottak segítséget a hozzájuk fordulóknak: vagy nem látták mentességüket megalapozottnak, de az is elképzelhető, hogy úgy látták ugyan, hogy lenne alap a beavatkozásra, de a helyzet súlyossága miatt azt mégsem látták indokoltnak, de az is lehet, hogy egyszerűen nem tartották fontosnak ezt az ügyet. Végül még az sem derül ki a forráshelyből, hogy a követelt összegeket önként fizették-e be vagy azt behajtották rajtuk.

4. Speciális mentesség, a felmentés (*vacatio militiae*)

Ezek után nézzük meg, hogy a források milyen esetekről tudósítanak, amikor a felmentésre nem az általános mentességi okokból, hanem valamilyen speciális okból került sor. Ezt a kérdést csak azon személyi körben vizsgálhatjuk, akik elvileg alkalmasak voltak a katonai szolgálatra, de az alól valamilyen okból mégis felmentést kaptak. Ez a lehetőség nyilvánvalóan *ad hoc* jelleggel, a közösség érdekében végrehajtott valamilyen többlet erőfeszítés jutalmául alakult ki,⁷⁶ mivel egyébként ezek engedélyezése lerontotta volna a római polgárookra jellemző azonos szabályok rendszerét.⁷⁷ Azt is leszögezhetjük, hogy a hadjáratokban való anyagi érdekeltség miatt az ilyen felmentések csak vészhelyzetben, vesztséssel kecsegtető háborúk idején lehettek igazán vonzó jutalmak.

3.1. A felmentések első – a forrásokban megjelenő – esetei a bűncselekmények feljelentőinek jutalmazása körébe tartoznak. A római állam azzal is növelte a *crimenek* elleni fellépés hatékonyságát, hogy a feljelentőket jutalom kilátásba helyezésével bátorította információ szolgáltatására. Tipikus jutalom volt a pénzjutalom, de rabszolgák esetében a feljelentő rabszolga általában a szabadságot is megkapta.⁷⁸ Ennek első esete Livius szerint az elűzött Tarquinius Superbus király visszatérésének előkészítésére szőtt összeesküvés leleplezéséhez kapcsolódik, amelyben a történetírói hagyomány szerint központi szerepet játszott az összeesküvők egyikének rabszolgája, aki a feljelentésért a pénzjutalmon kívül a szabadságot és a polgárjogot is megkapta.⁷⁹ A történet magva minden bizonnyal valós lehetett, mivel hasonló megoldást figyelhetünk meg a már jól dokumentált történelmi időkben is. Például amikor Kr. e. 198-ban feljelentették a *Setiaban* őrzött karthágói túsok rabszolgái ill. a városban élő rabszolgák által tervezett felkelést. Ekkor a szabad feljelentő százezer *as*, a két rabszolga pedig szabadságot és fe-

⁷⁶ Liv. 29,15,2: *vacationem militiae quasi honoris et beneficii causa habere*. – „... mintha ez, valami jutalomként vagy megtiszteltetésként, megilletné őket- szolgálatmentességet élvez.” Itt az író a gúny eszközét használja a szolgálat megtagadókkal szemben, de ebből is kitűnik, hogy mi volt a mentesség megítélése.

⁷⁷ XII tab. IX,1: *Privilegia ne irroganto*.

⁷⁸ Liv. 2,5; 4,45; 32,26.

⁷⁹ Liv. 2,5. Vö. KUNKEL, WOLFGANG – WITTMAN, ROLAND: *Staatsordnung und Staatspraxis der römischen Republik, Die Magistratur*, München, 1995. 135. p.

jenként 25.000 *as* jutalmat kapott.⁸⁰ A felszabadítást technikailag megelőzte a rabszolgák megvásárlását uraiktól, amit bizonyít az is, hogy a részükre kifizetett jutalmakból levonták a megvásárlásukra fordított összegeket.

Ezen általános jutalmakhoz kapcsolódhatott a hadkötelezettség alóli felmentés, ami viszonylag későn, csak az érett köztársaság idejéből találunk példát, ami összefügghet a polgároknak a katonai szolgálattól való fokozatos elidegenedésével is.

Az első esetben Kr. e. 186-ban a bacchanália-összeesküvés egyik feljelentőjének, a lovagi rendbe tartozó fiatalembernek, bizonyos Publius Aebutiusnak is a katonai szolgálat alóli felmentés volt az egyik jutalma.⁸¹ Ezt azonban ekkor még nem jogszabály, hanem csak a szenátus eseti döntése rendelte el, mint egyedi jutalmazást. Aebutius azonban nemcsak a katonai szolgálat alól kapott mentességet, de az ún. állami ló (*equus publicus*) részére történő kiosztása alól is.⁸² Az állami ló juttatása a lovagok rendjébe való bejutás jelképe volt,⁸³ ehhez képest csak kivételes lehetőség volt a magántulajdonban álló lóval való szolgálatteljesítés.⁸⁴ Az állami lovat a censor adta ki a jelölt részére és ő ellenőrizte a census során a lovas ill. a ló hadrafoghatóságát is.⁸⁵ Ha azt nem találta megfelelőnek, ill. egyéb okokból is, azt büntetésből elvehette (*equos ademere*)⁸⁶ tőle. A vizsgált forráshelyünkben, a szenátus határozatában adta meg a hadkötelezettség alóli felmentést, amely kiterjedt mind a gyalogos, mind a lovas szolgálatra egyaránt, anélkül hogy az önkéntes szolgálatteljesítés lehetőségét elzárták volna a jutalmazott elől. Mivel a történet hőse nem vállalt a későbbiekben politikai szerepet, ezért nem tudjuk, hogy élt is ezzel a lehetőséggel, csak feltételezhetjük hogy igen, bár álláspontom szerint a felmentés miatt ez esetben sem lett volna kizárva a későbbi politikai karrierből.

Cicero tudósít arról, hogy a római csapatok Perszeusz macedón király felett a püdnai csatában aratott győzeleméről Publius Vatinius állítólag isteni híradásból értesült Kr. e. 168-ban. Ezt nyomban közölte is a szenátussal, de ennek először nem adtak hitelt, ezért őt először bebörtönözték, majd miután a hír megerősítést nyert, a kedvező híradásért jutalmul földet és a katonai szolgálat alóli mentességet kapott.⁸⁷

⁸⁰ Liv. 32,26,14.

⁸¹ Liv. 39,19,4.

⁸² Liv. 39,19,4: *ne invitus militaret neve censor ei invito equum publicum assignaret.* – „... ha nem akarja, ne kelljen katonáskodnia, s ha nem óhajtja a censor ne adjon neki állami lovat.”

⁸³ Liv. 1,43,9: *Ad equos emendos dena milia aeris ex publico data, et quibus equos alerent, viduae attributae, quae bina milis aeris in annos singulos penderent.* – „Ezek lovak vásárlására tízezer *as* taptak az államtól, az állatok eltartására pedig az özvegyekre kivetett évi két-kétezer *as* tuttatták nekik.” Ez sem volt egyedülálló az antik világban, Cicero szerint Korinthosban is ez volt a gyakorlat; vö. Cic. rep. 2,20(36).

⁸⁴ Ehhez képest a forrásokban csak kivételesen jelenik meg a lovas katonai szolgálat saját lóval való teljesítésének lehetősége (Liv. 5,7) ill. büntetésből kötelezettsége. Vö. Liv. 27,11,14: *Illis omnibus – et multi erant – adempti equi qui Cannensium legionum equites in Sicilia erant. Addiderunt acerbitati etiam tempus, ne praeterita stipendia procederent iis quae equo publico meruerant, sed dena stipendia equis privatis facerent.* – „... megvonták a lótarást minden lovagtól – s ezek elég sokan voltak – aki a cannae-i legiókkal Szicíliában tartózkodott, s e büntetés szigorúságát még szolgálati idejük meghosszabbításával is fokozták. Érvénytelennek nyilvánították az állami lóval teljesített eddigi szolgálataikat, s arra kötelezték őket, hogy saját lovakkal még tíz évig szolgáljanak.”

⁸⁵ Gell. NA 4,12,2; 4,20,11; Polyb. 6,20.

⁸⁶ Liv. 39,42; 39,44; 44,16; Plut. Cato 18,1.

⁸⁷ Cic. nat. deo. 2,2,6.

A későbbiekben a mentesség már törvényhozási szinten is megjelent. Bizonyos bűncselekmények esetében a jogalkotás a feljelentőket ezzel is ösztönözte a feljelentés megtételére. Forrásszerűen ez a Kr. e. 123–122-ben hozott *lex Acilia repetundarum* szövegében jelenik meg,⁸⁸ ahol marasztalás esetére a nem római polgár feljelentőnek a polgárjog megadását és egyben a katonai szolgálat alóli mentességet írta elő a jogszabály. Nem anyagi téren ennél magasabb jutalmat nehéz elképzelni, mivel így a feljelentő élvezhette a római polgári státusz minden áldását, anélkül hogy saját életét veszélyeztetnie kellett volna ehhez. A *repetunda* a provinciái magisztrátusok által elkövetett zsarolásainak tényállása, ami kezdetben nem volt önálló bűncselekmény, mivel az általános szabályok tiltották azt, hogy a magisztrátus tevékenységéért anyagi ellenszolgáltatást kérjen vagy fogadjon el római polgároktól, a provinciákban élő meghódított népeket pedig a római jog kezdetben egyáltalán nem védte. A tartományi tisztségviselők mohósága azonban azzal fenyegetett, hogy a provinciában az elégedetlenség a római uralom elleni felkeléseket vált ki, ami már érintette a római államot is, ezért fokozatosan kialakult a fenti bűncselekmény. Első említése Liviusnál a Kr. e. 171-ben a hispániai népek által megindított rendkívüli eljárás,⁸⁹ amit még nem törvény, hanem csak a szenátus határozata tett lehetővé. Az ügyeket az egyik provinciái praetor és az általa kijelölt öt *recuperator* tárgyalta Rómában, a vádlók pedig a sértettek által megbízott római polgárok lehettek.⁹⁰ Az ekkor indult perek részben felmentéssel végződtek,⁹¹ részben a vádlottak egy része önkéntes száműzetésbe vonult, majd pedig maga a praetor tette lehetővé az újabb védelemeléseket azzal, hogy sietve elutazott provinciájába.⁹² A látszólagos sikertelenség ellenére ez mégis fontos lépés volt, mivel nem sokkal ez után már törvényekben is tiltották ill. büntették a *repetundat*.⁹³ E sorba illeszkedik a viszonylag sok részletben ránk maradt *lex Acilia* is, melyből kiderül, hogy a katonai szolgálat alóli mentesség is a feljelentők premizálásának eszköztárában tartozott.

3.2. A mentesség másik ismert esete az, amikor azt magánszemélyek tudták kiharcolni az államtól. Ennek szépen dokumentált esete a második pun háború hadi szállításihoz kapcsolódó forráshely Liviusnál, amely egyben a *publicanus* társaságokról szóló első irodalmi említés is.⁹⁴ A történet a Kr. e. 215. évben a hispániai hadszíntér ellátását biztosítandó hadiszállításokra kötött szerződésekkel kapcsolatos. Ebben az időben a rómaiak helyzete Itáliában igencsak válságos volt, túl voltak már több vesztes csatán, amelyek közül ekkor az utolsó és mindvégig a legnagyobb a Kr. e. 216. augusztus 2-ai *cannae*-i csata volt. Ez ahelyett, hogy a háborúban a várva várt fordulatot meghozta volna, a római történelem egyik legkatasztrofálisabb vereségei sorába került. De a hispániai hadszíntéren sem volt sokkal jobb a helyzet és az utánpótlás megfelelő biztosítása nélkül tartani lehetett attól, hogy onnan is kiszorulnak a római csapatok, ami így lé-

⁸⁸ ROTONDI 1990, 312–313. pp., FIRA I. 72. p. (77.): *militiaeque eis vocatio esto*.

⁸⁹ Liv. 43,2,3: *Cum et alia indigna quererentur, manifestum autem esset pecunias captas*.

⁹⁰ Liv. 43,2,3: *daret patronosque quos vellent sumendi potestatem faceret*.

⁹¹ Liv. 43,2,6.

⁹² Liv. 43,2,11.

⁹³ *Lex Calpurnia de repetundis* (Kr. e. 149), ROTONDI, 1990 292. p.

⁹⁴ KNIEP, FERDINAND: *Societas Publicanorum*, Jena, 1896. 11–12. pp.; THIELMANN, GEORG: *Die Römische Privatauktion*, Berlin, 1961. 251. p., ARANGIO-RUIZ, VINCENZO: *La compravendita in diritto Romano*, Napoli, 1978. 28. p.

nyegében az egész háború elvesztését vetítette volna előre. A hadszíntéren harcoló csapatok ellátásra tehát központi kérdéssé vált, amit tovább nehezített, hogy ekkora az államkincstár lényegében kiürült. A tervezett megoldás ezért vállalkozási szerződések megkötését irányozta elő azzal a kikötéssel, hogy a hadiszállítások ellenértékét a vállalkozók majd csak az államkincstár helyzetének rendeződése után kapják meg.⁹⁵ Ehhez tudni kell azt is, hogy Rómában a folyamatos háborúk ellenére állami fegyvergyártás nem alakult ki. A kezdeti időkben a katonák maguk gondoskodtak az előírt felszerelésükről,⁹⁶ ezért census nemcsak a vagyoni határokat, de a viselendő fegyverzetet is meghatározta, ezért a hadiszállítás, mint probléma pedig csak az állandó és tömeges fegyver- és ellátmány igényével jelent meg éppen a pun háborúk idején. A hadjáratokhoz természetesen felhasználták az ellenségtől zsákmányolt,⁹⁷ ill. a lakosságtól rekvirált eszközöket is,⁹⁸ sőt sor kerülhetett vásárlásra (pl. lovak)⁹⁹ is. A fegyverek és ellátmány beszerzése mellett azoknak a hadszíntérre való eljuttatását is meg kellett oldani, ami különösen a tengeren túli hadszínterek esetén volt problematikus, mivel a római államnak hadihajói ugyan voltak, de szállító kapacitása nem, ezért ez utóbbit is vállalkozási szerződésekkel oldották meg. Nem tudjuk, hogy ez a megoldás pontosan mikor és hogyan alakult ki, de a pun háborúk idején már bizonyítottan így működött és alappal feltételezhetjük, hogy az már egy régebben kialakult rendszer volt ekkor, mivel Livius nem ír arról, hogy ezt ekkor újdonságként vezették be, amit nyilván nem hallgatott volna el, ha ezt a megoldást ekkor, a rendkívüli körülmények miatt alakították volna ki.

A forráshely szerint tehát az utánpótlás biztosítására a praetor vállalkozási szerződések megkötésének lehetőségét hirdette meg egy adott napra. Erre ekkor három társaságba tömörülve összesen tizenkilenc vállalkozó jelent meg ajánlattételre.¹⁰⁰ Bár a forrásból nem derül ki, de alappal feltételezhetjük, hogy ők kizárólag római polgárok közül kerültek ki,¹⁰¹ aminek majd témánk, a hadkötelezettség alóli felmentés szempontjából lesz jelentősége. A tagok számát csak becsülni tudjuk, ha feltételezzük, hogy nagyjából azonos volt a létszámuk, akkor az társaságokként 5 és 7 fő között mozgott. Ez azt is jelenti, hogy ezen vállalkozásoknak a tőkeigénye még nem volt túl nagy, de azért már ezek is meghaladták egyetlen ember vagyoni lehetőségeit.¹⁰² Mivel a vállalkozási szerződés kiírása három egymástól különböző szerződést sejtet: élelem, ruházat és egyéb, a

⁹⁵ Liv. 23,48,10: *qui redempturis auxissent patrimonio, ut rei publicae ex qua crevissent, tempus commodarent conducereque ea lege praebenda quae ad exercitum Hispaniensem opus essent, ut, cum pecunia in aerario esset, iis primis solveretur.* – „... akik vagyonukat állami haszonbérletből szerezték, hogy a hispániai hadseregnek történő szállításoknál adjanak fizetési halasztást az államnak, amelynek vagyonukat köszönhetik, s vállalják a feltételt, hogy mielőtt pénz lesz a kincstárban, az ő követelésüket elégitik ki először.”

⁹⁶ Liv. 4,59; BEIGEL, RUDOLF: *Rechnungswesen und Buchführung der Römer*, Karlsruhe, 1904. 92. p.

⁹⁷ Liv. 22,57.

⁹⁸ Liv. 29,36; 29,36; 34,9.

⁹⁹ Liv. 34,9; 44,16; Caes. bell. Gall. 7,55.

¹⁰⁰ Liv. 23,49.

¹⁰¹ CIMMA, MARIA ROSA: *Ricerche sulle società di publicani*, Milano, 1981. 9. p.

¹⁰² Badian összehasonlító adatok alapján a három szerződés összítőke igényét mindegy 800.000 dénárba teszi, ami alapján egy vállalkozóra alig több mint 40.000 dénár jutott, ami az akkori lovagi census alsó határának 40%-át jelentette. Vö. BADIAN, ERNST: *Zöllner und Sinder. Unternehmer im Dienst der römischen Republik*, Darmstadt, 1997. 18. p. Ehhez képest Puteoliban a Kr. e. 105-ben megrendelt Serapis temploma egyik falának építése költsége csak 375 dénárba került; vö. BADIAN 1997, 86. p., míg az *aqua Marcia* építése már 180 millió *sestertius*, azaz 45 millió dénárba került; vö. Front. 7.; BADIAN 1997, 85. p.

szövetséges hajóhad ellátásához szükséges felszerelés,¹⁰³ ebből az valószínűsíthető, hogy a három társaság külön-külön pályázta, ill. kapta meg a három különböző feladatot, tehát valójában nem versenyeztek egymással.

Jelen vizsgálat szempontjából azonban nem a társaságok léte, hanem a versenytárgyaláson általuk támasztott feltételeknek van jelentősége. A vállalkozók ugyanis az állam szorult helyzetét ismerve, két feltételt is támasztottak: az első a hadjkötelezettség alóli felmentésük, a másik a szállított áruk tekintetében a *vis maior*ból eredő kockázat átvállalása az állam részéről.¹⁰⁴ A kényszerhelyzet miatt ezeket a praetor el is fogadta és a szerződéseket ezekkel a feltételekkel kötötték meg.¹⁰⁵ Ebből a forráshelyből tudjuk azt is, hogy a szerződéskötéskor a szerződés feltételeibe magánfelek is beleszólhattak. Az ügyet azonban nem ezért ismerjük, hanem azért, mivel ezeket a feltételeket aztán egyes tisztességtelen vállalkozók kihasználták és hamis hajótöréseket (*falsa naufragia*)¹⁰⁶ jelentettek be, amit kezdetben az állam tudomásul is vett és át is vállalta a kárt, bár a fentiek szerint ekkor tényleges kifizetés feltehetőleg nem történt meg. Amikor azonban a visszaélésekre fény derült, a csalással (*fraus*)¹⁰⁷ vádolt vállalkozókat felelősségre vonták,¹⁰⁸ ami bizonyítja, hogy az állammal kötött szerződésekben már ekkor is jóhiszemű és tisztességes eljárást vártak el a másik szerződő féltől.

Visszatérve a most vizsgált kérdésre, láthatjuk tehát, hogy a hadjkötelezettség alóli mentességet itt nem az állam képviselője ajánlotta fel jutalmul, mint az egyébként a közösség érdekében végzett extra erőfeszítésért volt szokásos és nem is utólag, hanem a vállalkozók harcolták ki saját maguk számára, méghozzá a feladat elvégzése előtt. Mentségükre szolgál, hogy kérésüket nyilván az is indokolta, hogy ennek hiányában a vállalt feladatot nem tudták volna személyesen ellenőrizni, az tehát szükséges volt a feladat teljesítéséhez, bár a társaságok működését ismerve valószínű, hogy nem mindegyikük működött személyesen is közre, többségük csak a biztosítékadási kötelezettség miatt került az állammal kapcsolatba. A felmentést itt az állam egyik képviselője, egy imperiummal rendelkező magisztrátus adta meg. Ennek megvalósítását feltehetőleg a rómaiak által kedvelt informális úton biztosította, a sorozásnál ezen társaság tagjait egyszerűen kihagyták a sorozandók közül, amire egyébként igen kevés esély mutatkozott volna az akkori katona-ínséges időkben. Adott esetben azonban a magisztrátusnak a jogi

¹⁰³ Liv. 23,48.

¹⁰⁴ Liv. 23,49,2: *unum ut militaria vacarent, dum in eo publico essent, alterum ut quae in naves inposuissent ab hostium tempestatisque vi publico periculo essent.* – „Az egyik, hogy ne kelljen katonáskodniuk, míg ilyen módon szolgálják az államot, a másik, hogy ha már a szállítmányokat behajózták, az állam vállalja a kárt, amit az ellenség vagy a viharok ereje okozhat.” Az ellenérték megfizetése tehát az áru leszállításakor lett volna esedékes és a *vis maior*ból eredő kár kockázatát a vállalkozó viselte, vagyis díj csak akkor illette meg, ha az árut rendben leszállította. A fokozott háborús kockázat miatt azonban ezt a vállalkozók nem vállalhatták, már csak azért sem, mivel díjra egyébként sem volt reményük a halasztott fizetés miatt, tehát az egyes szállítmányok elvesztését a többi célba érkezetttel termelt nyereség sem fedezte volna. Az állam szorult helyzete miatt azonban el tudták érni, hogy a szerződéseket ezekkel a számukra kedvező feltételekkel kössék meg. Vö. NICOLET, CLAUDE: *L'ordre équestre à l'époque républicaine (312–43 av. J.C.)*, Paris, 1974. 321. p., SIRKS, BOUDEWIJN: *Food for Rome*, Amsterdam, 1991. 42. p., MALMENDIER 2002, 87. p.

¹⁰⁵ Liv. 23,49.

¹⁰⁶ Liv. 25,3.

¹⁰⁷ Liv. 25,5.

¹⁰⁸ Liv. 25,4; 25,3; BAUMAN, RICHARD A.: *Crime and Punishment in Ancient Rome*, London – New York, 1996. 19. p.

eszköze is meg lett volna ennek biztosítására, mivel *intercessio* vagy *veto* alkalmazásával formálisan is megakadályozhatta a sorozást végző magisztrátus döntését. Mivel azonban a katonai szolgálat alóli mentesség a szerződés szerint arra az időre vonatkozott, amíg a hadiszállításokat végzik, ezért azt hosszabb ideig kellett részükre biztosítani, ami az évenként változó magisztrátusok miatt már csak a szenátus támogatásával volt kivitelezhető. Érdekes viszont, hogy amikor a botrány kirobbant csak az egyik vállalkozót (M. Postumiust Pyrgiből, aki feltehetőleg a csalások egyik értelmi szerzője volt), vonták felelősségre. A másik főkolompot (T. Pomponiust Veiiből) azért nem, mert ő akkor éppen hadifogságban volt.¹⁰⁹ Ez persze nem jelenti sem azt, hogy katona lett volna, és azt sem hogy mentessége ellenére mégis besorozták volna, de mindenesetre érdekes, hogy hogyan kerülhetett az ellenség kezébe, amikor éppen az ilyen helyzetek elkerülése indíktálta a felmentés beépítését a szerződésbe. Livius magyar fordítása szerint „zsákmányszerző vállalkozás”¹¹⁰ közben fogták őt el dél-Itáliában (*Lucania*). Bár nem elképzelhetetlen, hogy a hadkötelezettség alól felmentett vállalkozó magánakcióba kezdett, de a római állam háború indítási monopóliuma miatt,¹¹¹ amely már évszázadokkal korábban is határozottan tiltotta a magánhadjáratok folytatását,¹¹² mégis életszerűbbnek tartom, hogy ő inkább hadianyagok beszerzését végezte ezen a területen és e tevékenysége közben foghatták el. Ezt alátámasztja, hogy ekkor Itáliában folyton változott a hadszíntér és a portyák, rajtaütések mindkét fél részéről gyakoriak voltak, különösen igaz ez erre a dél-itáliai térségre, amely többször is gazdát cserélt a háború alatt.

5. A hadkötelezettség alóli csoportos felmentés

Csoportos felmentésre a Rómában lakó római polgárok körében nem találunk forrásanyagot, de a *coloniák*ban lakókra vonatkozólag már igen. A polgárkolóniák alapítása fontos lépés volt az Itáliai-félsziget római uralom alá hajtása útján. Ezeket Róma alapításának mintájára hozták létre és az oda kivándorló római polgárok megtartották eredeti státuszukat is. Mivel azonban az alapítás fő célja a környék vagy a tengerpart adott részének védelme, pacifikálása volt, ezért ezek a polgárok teljes felmentést élveztek a „általános”, azaz az anyaváros által indított hadjáratokban való részvétel alól, különben nem tudták volna speciális feladatukat ellátni. A felmentés az alapításról hozott törvényben került rögzítésre és nagy jelentőséggel bírt, forrásunk ezért is használja a „szent esküvel megerősített szolgálatmentesség” fogalmát (*vacatio sacrosancta*). Tudjuk, hogy az eskü különösen fontos volt a rómaiaknál, nemcsak a peres viták eldöntésénél, de például a köztársaság elején is kollektív esküt tettek, hogy soha többé nem tűnnek meg királyt

¹⁰⁹ Liv. 25,3; ÜRÖGDI GYÖRGY: *A publicanusok*, Antik Tanulmányok, (25/1) 1968, 102. p.; BADIÁN 1997, 11. p.

¹¹⁰ Livius: A római nép története a város alapításától, II. kötet, Fordította: Muraközi Gyula, Budapest, 1982. 489. p. Vö. Liv. 25,3,9.

¹¹¹ Marcianus D. 48,4,3: *qui iniussu principis bellum gesserit*.

¹¹² TIMPE, DIETER: *Das Kriegsmonopol des römischen Staates*, in: EDER, WALTER (szerk.): *Staat und Staatlichkeit in der frühen römischen Republik*, Stuttgart, 1990. 368–387. pp., 385. p. A magánháborúk egyik utolsó megjelenési formája Liviusnál a Fabiusok magánhadjárata Vei ellen Kr. e. 479-ben; vö. Liv. 2,48,8–9.

Rómában.¹¹³ Az esküvel való megerősítés tehát a megváltoztathatatlanság kifejeződése. A katonai szolgálat alóli felmentésnél ez azonban mégsem így működött, mivel az nem vonatkozott a vészhelyzetre, azaz arra, amikor az állam egészének léte került veszélybe. Ez forrásunkban mint: „*ha az ellenség Itália földjén van*” (*cum in Italia hostis esset*)¹¹⁴ fordulatban jelenik meg. Ennek eredete Róma Kr. e. 390-es kelta elfoglalására vezethető vissza, amely annyira sokkolta a római gondolkodást, hogy az ellenség betörését a későbbiekben is mindig ilyen vészhelyzetként kezelték. Ez a kezdeti időkben az északról jövő kelta betöréseket (*tumultus gallicus*) jelentette, később pedig bármilyen Itáliában tartózkodó idegen hadsereget, mint a második pun háború idején Hannibál (egyébként szintén sok kelta önkéntessel megerősített)¹¹⁵ seregét. Ezen okok miatt Kr. e. 207-ben a korábbi embervesztések miatt hét, egyébként szolgálatmentességet élvező tengerparti kolóniából¹¹⁶ már csak kettőnek hagyták meg a mentességet,¹¹⁷ de még az ezekben élő hadköteles korúak sem hagyhatták le 30 napnál hosszabb időre városukat, hogy szükség esetén mégis rendelkezésre állhassanak, ami bizonyítja, hogy a felmentés bármikor felfüggeszthető volt.

Ehhez párhuzamként érdekes megemlíteni, hogy ugyanebben az évben és teljesen hasonló szituációban másként reagált az a tizenkét latin jogállású kolónia, amelyek a kérdés tisztázása helyett egyszerűen megtagadták a katonai szolgálatot.¹¹⁸ Történt ez annak ellenére, vagy talán éppen azért, mivel a már jó egy évtizede Itáliában harcoló Hannibált még mindig nem sikerült a rómaiaknak legyőzniük, tehát a római győzelem még mindig erősen kérdéses volt, annak ellenére, hogy Kr. e. 216 után a rómaiak nagyobb vereséget már nem szenvedtek el. A szolgálat megtagadásának azonban ekkor még nem volt rájuk nézve negatív következménye, mivel a szenátus nem akarta a helyzetet súlyosbítani. A katonai helyzet aránylagos rendeződésével, de a katonahiány változatlan megoldatlanságával azonban Kr. e. 204-ben ez a kérdés is felszínre bukkant.¹¹⁹ Ekkor a szenátus már teljes szigorral sújtott le: elrendelte, hogy a háború kezdete óta kiállított gyalogosok számának a kétszeresét¹²⁰ és még 120 lovast állítson ki minden kolónia és ezeket a csapatokat a leggazdagabb lakosok közül kell kiállítani, majd ezeket a csapatokat Itálián kívüli hadszínterekre kell vezényelni. Amelyik kolónia nem teljesítette a fenti, nyilvánvalóan büntető jelleget is tartalmazó követeléseket, addig azok Rómába érkező tisztségviselői és küldöttei nem járulhatnak a szenátus elé semmilyen ügyben, sőt még haza sem térhetnek, amíg az előírt emelt létszám kiállításra nem került. További büntetésként pedig még rendkívüli adó megfizetését is előírták a városok számára. A

¹¹³ Liv. 2,1.

¹¹⁴ Liv. 27,38,5: *cum in Italia hostis esset* ill. *donec hostis in Italia esset*; Liv. 29.15.6: *ex quo hostes in Italia essent*.

¹¹⁵ Liv. 21,38; 21,48.

¹¹⁶ Ennek indoka, hogy ezek feladata egy-egy adott partszakasz védelme volt az ellenséges betörésektől és erre tekintettel kapták meg a szolgálatmentességet.

¹¹⁷ Liv. 27,38,3: *Itaque colonos etiam maritimos, qui sacrosanctam vacationem dicebantur habere, dare milites cogebant*. – „Ezért katonaállításra kötelezték a tenger mellett fekvő kolóniákat is, amelyek hagyomány szerint szent esküvel erősített szolgálatmentességet élveztek.”

¹¹⁸ Liv. 27,9.

¹¹⁹ Liv. 29,15.

¹²⁰ L. ehhez az ősi magánjogban a *duplum*, mint büntetés gyakori használatát; XII tab. VI. 2.; VI. 8.; VIII. 16.; VIII. 20.b.

visszaélések elkerülésére pedig bevezették római mintára a vagyonbecslést azzal, hogy az elkészült jegyzékeket Rómába kellett vinni és a továbbiakban azokat ott őrizték.¹²¹ A szigorú fellépés – és a katonai helyzet javulása – miatt a sorozást ezek után ellenkezés nélkül meg tudták tartani.

Összefoglalás

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a köztársaság hanyatlása előtt a hadkötelezettség központi jelentőségű volt a rómaiak életében, később azonban a zsoldoshadsereg bevezetése után a kérdés okafogyottá vált, ezért a későbbi jogi források már nem foglalkoztak ezzel, ezért e körben is az irodalmi forrásokra vagyunk utalva, ezek közül is azokra, amelyek a Kr. e. I. századot megelőző időkkel foglalkoznak. A fenti okokból következik az is, hogy a legtöbb forrás témánkban a Kr. e. III–II. sz. idejéből való, amikor még a polgárokból sorozott hadseregekkel találkozunk, de a vagyonosodással a zsákmányszerezés már nem volt olyan nagy motiváló erő, ezért – különösen a vesztes hadjáratok idején – a katonai szolgálat már nem volt annyira vonzó a polgárok számára.

A korai időkben a serdült római férfiak fontos közjogi személyes kötelezettsége volt a sorozáson való részvétel, aki ezt megtagadta, az hazaárulóként főbenjáró büntetést vont saját fejére. Ugyanakkor a néptribunusok a sorozást végző magisztrátusok konkrét döntése ellen, tehát az ellen, hogy egy-egy adott polgárt besorozott, konkrét *intercessio*val élve megakadályozhatták ezt a döntést. A sorozások ilyen megakadályozása vált a plebs egyik legfontosabb nyomásgyakorló fegyverévé a korai köztársaság idején.

A római jog ismerte azonban az általános hadkötelezettség alóli általános mentességek (*immunitas*) ill. egyedi felmentések (*vacatio*) lehetőségét is.

Mentesek voltak a férfiak közül azok, akik életkoruk (14. ill. 17. év alatt vagy a 60. év felett) és/vagy egészségi állapotuk (testi vagy szellemi fogyatékoságuk) miatt nem tudták a hadi szolgálatot ellátni. Mentese volt továbbá a hivatalban lévő magisztrátusok és azok segédszemélyzete valamint a papi tisztséget betöltők, amivel a római jog az adott hivatal zavartalan ellátását biztosította. Mentese volt anyagi okok miatt a legszegényebbek, az *aerariusok* osztályába tartozók, ez azonban nem érvényesült, ha a cenzorok valakit egy magasabb osztályból büntetésből soroltak ide, mivel az ilyenkor nem jelentett mentességet.

A katonai szolgálat alóli egyedi felmentés a közösség, az állam érdekében egyénileg ill. csoportosan is engedélyezhető volt.

Egyéni felmentést leggyakrabban a *crimenek* feljelentői, utólag és jutalomból kaptak, amely ezen esetekben életük végéig szóló mentesség volt. A jutalmat vagy a szenátus határozata vagy törvény írta elő. Egy érdekes forrásunk van azonban arra is, hogy az állammal szembeni kedvező alkupozícióban lévő, az állammal szerződő vállalkozók is ki tudták ezt a kedvezményt maguknak harcolni, méghozzá előre, igaz csak időlegesen arra az időre, amíg az állam javára végezték az adott szerződés teljesítését.

¹²¹ Liv. 29,15.

Csoportos felmentést kaptak az anyaváros hadjárataiban való részvétel alól azon kolónia lakosai, akik polgárjoggal rendelkeztek, mivel ezen „mini-Rómákat” pont azért hozták létre, hogy egy-egy adott terület védelmét ellássák, így tulajdonképpen a hadkötelezettség alól azok lakosai nem mentesültek, csak attól, hogy azt távoli hadszíntereken kelljen teljesíteniük.

A felmentések terén is érvényesült azonban a legfőbb elv: *salus rei publicae suprema lex esto*, amelyre hivatkozással minden mentesség ill. felmentés felfüggesztésre kerülhetett az államot fenyegető vészhelyzet idején. Forrásszerűen ebben a körben ez akkor következett be és addig tartott, ha és ameddig ellenség van Itália területén (*cum/donec in Italia hostis esset*, ideértve az ősi időkben a *tumultus gallicus* esetét is).